

ISTORIKĖ PETRONĖLĖ ŽOSTAUTAITĖ APIE KLAIPĖDOS PRIJUNGIMĄ

Klaipėdos ginkluotas sukilimas

Sukilimui pradėta rengtis gruodžio mėnesį. Buvo sudarytas Klaipėdos savanorių vyriausiasis štabas. Vyriausioju savanorių kariuomenės vadu paskirtas Lietuvos kariuomenės generalinio štabo kontržvalgybos skyriaus viršininkas Jonas Polovinskas, pasivadinęs J. Budriu. 1922 m. gruodžio 22 d. iš Prūsų lietuvių tautinės tarybos narių: M. Jankaus, J. Strėkio, J. Lėbarto, Viliaus Šaulinskio, Jurgio Brūvelaičio, J. Vanagaičio buvo sudarytas Vyriausiasis Mažosios Lietuvos gelbėjimo komitetas, kuris oficialiai turėjo vadovauti ginkluotam sukilimui. Prūsų lietuvių tautinė taryba nustojo veikusi.

1923 m. sausio 3—5 d. Kaune įvyko slaptos konsultacijos — tarėsi E. Galvanauskas, Lietuvos atstovas Klaipėdoje J. Žilius, vyriausiasis savanorių kariuomenės vadas J. Budrys ir E. Simonaitis. Šiame pasitarime buvo galutinai parengtas Klaipėdos krašto užėmimo planas. [...]

Kaipgi klaipėdiškiai žiūrėjo į krašto prijungimą prie Lietuvos? Vokiečių dvarininkai ir valdininkija pasisakė už „laisvąją valstybę“ ir priešinosi krašto prijungimui prie Lietuvos. Dauguma valstiečių, gausiausias ir lietuviškiausias socialinis sluoksnius, abejojo. Jie bijojo dėtis prie besikuriančios grynai žemės ūkio valstybės su žemesniu agrotechniniu lygiu, atsidurti Lietuvos valstiečio padėtyje, nenorėjo netekti Vokietijos rinkų žemės ūkio produktams. Prekybininkai ir pramonininkai neprieštaravo Klaipėdos krašto prijungimui prie Lietuvos, nes jiems magėjo Lietuvos rinkas, o uostui platus užnugaris — visa Lietuva. Darbininkai irgi nebuvo linkę dėtis prie Lietuvos, nes buvo įsitikinę, kad sumažės darbo užmokestis ir kad jų socialinė padėtis taps blogesnė — susilygins su Lietuvos darbininkų padėtimi. Aktyvūs prijungimo šalininkai buvo dalis sąmoningų klaipėdiškių lietuvių; jiems vadovavo keliasdešimt vietinių lietuvių ūkininkų, visuomenės ir kultūros veikėjų. Kadangi Vokietijos spauda tuo metu pasisakė už Klaipėdos krašto prijungimą prie Lietuvos, todėl didelė dalis iki tol abejojusių krašto gyventojų irgi tam pritarė. Vyriausiasis savanorių kariuomenės vadas J. Budrys pranešė Lietuvos generalinio štabo viršininkui, kad apie 60% vietinių gyventojų pritaria ar remia sukilimą, 30% laikosi pasyviai ir tik 10% remia freištatinius ar Vokietiją¹.

Vyriausiasis Mažosios Lietuvos gelbėjimo komitetas pasitraukė į Šilutę, nes buvo gauta žinių, kad norima jo narius suimti, o veiklą užgniaužti. 1923 m. sausio 9 d. jis išleido svarbų manifestą, skelbiantį, kad komiteto nariai visą krašto valdžią ima į savo rankas, šalina V. Steputaičio direktoriją, paveda E. Simonaičiui per tris dienas sudaryti naują direktoriją, skelbia lietuvių ir vokiečių kalbų lygybę, visų krašto piliečių lygias teises. Manifestą pasirašė komiteto nariai: M. Jankus, J. Strėkys, J. Lėbartas, V. Šaulinskis ir J. Brūvelaitis². 1923 m. sausio 13 d. Šilutėje buvo sudaryta E. Simonaičio direktorija, vadinamoji sukilėlių direktorija, jos nariais paskirti V. Gaigalaitis, Martynas Reizgys, Jonas Toleikis, K. Lekšas.

1922 m. gruodžio pabaigoje vyko paskutiniai pasirengimai užimti Klaipėdą. Parengtas detalus sukilimo planas. Lietuvos karinė vadovybė, bijodama rizikuoti vien savanorių jėgomis, griebėsi tam tikros apgaulės. Labai slapta nutarta pasiųsti geležinkeliu kelis reguliariosios kariuomenės dalinius su ginklais prie sienos. Kariai vagonuose buvo perrengti civiliais rūbais, oficialiai paskelbta, kad geležinkeliu siunčiamas naujokų ešelonas į pasienio pulką atlikti privalomosios karinės tarnybos. Kita dalis kareivių, pėsčiomis atvykę prie sienos, irgi buvo perrengti civiliais drabužiais. Visa tai buvo laikoma didžiausioje paslapyje, t. y. slepiamas kariuomenės dalių dalyvavimas sukilime. Karininkų pavardės buvo pakeistos panašiomis į klaipėdiškių. 1923 m. sausio 10 d. kariuomenės daliniai perėjo Klaipėdos krašto sieną. Lietuvos vyriausybė labai rizikavo mesdama kariuomenę į Antantės valstybių užimtą kraštą.

Krašte buvo sutelkta daugiau kaip 1000 asmenų: reguliariosios kariuomenės karių, karo mokyklos kariūnų, šaulių ir savanorių, pavadintų Ypatingosios paskirties rinktine, kurioje buvo 40 karininkų, 584

¹ Vyriausiojo savanorių kariuomenės vado 1923 m. sausio 1 d. slaptas raštas Lietuvos Vyriausiojo štabo viršininkui // LVA. F. 923. Ap. 3. B. 422. L. 9.

² Visiems Klaipėdos krašto gyventojams // KKVŽ. Nr. 8. 1923. Sausio 22. P. 48.

kareiviai, 455 šauliai ir apie 300 savanorių³. Rinktinė turėjo 63 arklius, 21 kulkosvaidį, 1 komutatorių, 17 telefono aparatų, 3 automobilius ir 4 motociklus⁴. Medicinos personalą sudarė 2 gydytojai ir 6 sanitarai puskarininkiai.

Krašte buvo įvesta ypatingoji padėtis, nustatytos griežtos baudmės už ramybės trukdymą, spekuliaciją, girtavimą, plėšikavimą. Sukilėliai pasiskelbė sukilę prieš vokiškąją krašto direktoriją, tačiau nekariaujant su Antante.

Prancūzų karinės jėgos buvo mažesnės, t. y. jie turėjo 250 kareivių, apie 200 policininkų ir apie 150 vokiečių savanorių, tačiau jie buvo geriau ginkluoti, turėjo apie 40—50 kulkosvaidžių ir kitokių ginklų⁵. Vokietija atsargumo dėlei sutraukė savo kariuomenę prie Tilžės tilto.

Pagrindinės kovos vyko dėl Klaipėdos. Sukilėlių žygis į Klaipėdą 1923 m. sausio 10 d. sutapo su prancūzų ir belgų žygiu į Rūro sritį. 1923 m. sausio 11 d. savanoriai apsupo Klaipėdą ir pareikalavo, kad prancūzai pasiduotų. Savanorių būriai iš įvairių kryptių užėmė priemiesčius, artinosi į centrą. Prasidėjo mūšiai dėl Klaipėdos. 1923 m. sausio 15 d. savanoriai įžengė į Klaipėdą, užėmė prefektūrą, t. y. vyriausiojo komisaro G. Petisnė būstinę, nuginklavo ten buvusius kareivius. Miestas atsidūrė sukilėlių rankose. Prancūzų kareiviai buvo įsitvirtinę Klaipėdos kareivinėse, reikėjo juos priversti pasiduoti. Po intensyvių susišaudymų buvo sudarytos paliaubos. Kaip pranešė Klaipėdos 7-ojo žvalgų pulko viršininkas vyresnysis leitenantas Staškevičius sausio 16 d. telefonogramoje Vyriausiojo štabo žvalgybos skyriui, mūšyje žuvo apie 20 savanorių ir kareivių, o 18 d.— du karininkai, keturi kareiviai ir penki šauliai, du sužeisti. Telefonogramos pastaboje nurodyta žuvusius didvyrius laidoti Klaipėdos kapinėse, o sužeistuosius evakuoti į Kėdainius. Prancūzų nuostoliai buvo mažesni: du kareiviai nukauti, trys sužeisti, 23 paimti į nelaisvę, iš jų vienas karininkas, septyni kareiviai ir penkiolika vokiečių policininkų⁶.

To meto periodinėje spaudoje buvo skelbiami įvairūs žuvusiųjų per Klaipėdos sukilimą duomenys. Lietuvių spaudoje buvo rašoma, kad apie 20 sukilėlių žuvo ir keletas sužeisti. Paryžiaus spauda skelbė, kad žuvo vienas prancūzų kareivis ir trys sužeisti, o lietuvių nukauta 15. Rygos spauda pranešė, kad sužeista 160 sukilėlių, Karaliaučiaus spauda,—kad žuvo trys lietuviai, Varšuvos — apie 200 žuvusiųjų. Šie padidinti skaičiai pateko ir į mokslinę literatūrą⁷.

V. Vareikis nustatė, kad žuvo 12 žmonių. Tai karininkai: E. Noreika, V. Burokevičius, Karo mokyklos kariūnas V. Stašelis, Milicijos mokyklos kursantas V. Vilkas, eiliniai: J. Simonavičius, A. Viliūnas, P. Trinkūnas ir šauliai: F. Lukšys, A. Jesaitis, J. Pleškys, A. Ubavičius, peršalęs mirė A. Martus⁸.

Sausio penkioliktoji — Klaipėdos išvadavimo, taip pat Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos diena vėliau buvo paskelbta valstybine Klaipėdos krašto švente.

Kaip minėta, įvykiai Klaipėdoje sutapo su Prancūzijos ir Belgijos kariuomenės dalių įvedimu 1923 m. sausio 11 — 16 d. į Rūro kraštą ir jo okupavimu. Todėl Klaipėdos įvykiai iš pradžių nesukėlė didesnio atgarsio užsienyje. Kai Antantės valstybės diplomatiniais kanalais pasiteiravo apie jas pasiekusias žinias, Lietuvos vyriausybė paneigė reguliariosios kariuomenės dalyvavimą šioje akcijoje, gyventojai sukilę prieš nepakenčiamą vokiečių direktoriją.

Vyriausiasis komisaras G. Petisnė vyriausiajam savanorių kariuomenės vadui J. Budriui įteikė protesto notą: prieš prancūzų įgulą panaudota ginkluota jėga ir jis laukiaš instrukcijų iš Prancūzijos⁹.

Pirmiausia į Klaipėdos įvykius reagavo Lenkija. Klaipėdos uoste 1923 m. sausio 16 d. pasirodė karo laivas „Komendantas Pilsudskis“, tačiau Lenkija, įspėta Sovietų Sąjungos vyriausybės, nesiryžo griebtis karo veiksmų ir netrukus laivas iš uosto išplaukė. Antantės valstybės atsiuntė į Klaipėdos uostą savo karo laivų: 1923 m. sausio 17 ir 18 d. atplaukė anglų karo laivas „Kaledonija“ su 460 kareivių įgula, prancūzų kreiseris „Volteras“ su torpediniais laivais „Alžyras“, „Senegalas“, iš viso šeši laivai su įgulomis. Klaipėdoje padėtis buvo įtempta. Antantės karinių dalinių vadas rengėsi

³ Ypatingo paskyrimo rinktinės įsakymas. 1923 m. sausio mėn. // LVA. F. 929. Ap. 3. B. 422. L. 23.

⁴ Ten pat.

⁵ 7-ojo žvalgų pulko vado 1923 m. sausio 14 d. telefonograma į Kauną // Ten pat. L. 187.

⁶ Ten pat. L. 75, 187.

⁷ Mikulicz S. Op. cit. S. 72; Žepkaitė R. Min. veik. P. 129.

⁸ Vareikis V. Sukilimas // Mažoji Lietuva. 1991. Gegužės 1.

⁹ Petisnė vėl savo pareigas eina // Lietuva. 1923. Sausio 20.

karo veiksmams, tačiau laukė Ambasadorių konferencijos nurodymų. Sužinoję apie įvykius Klaipėdoje, Anglijos ir Prancūzijos atstovai Kaune įteikė Lietuvai protesto notą, tačiau Lietuvos vyriausybė protestą atmetė: ji neturinti nieko bendra su sukilėliais, paneigė Lietuvos kariuomenės dalyvavimą sukilime, sukilimas vyksta tik prieš vokiečių direktoriją. Pagaliau Antantės valstybės nutarė su Lietuva tartis.

1923 m. sausio 19 d. Šilutėje įvykęs Vyriausiojo Mažosios Lietuvos gelbėjimo komiteto skyrių ir draugijų atstovų suvažiavimas, pasivadinęs Šilutės seimu, kuriame dalyvavo apie 120 žmonių, priėmė svarbią deklaraciją, skelbiančią Klaipėdos krašto prisijungimą prie Lietuvos autonomijos teisių. Suvažiavimas pasiskelbė aukščiausiąja krašto atstovybe. Deklaraciją pasirašė komiteto nariai: M. Jankus, V. Šaulinskas, J. Vanagaitis, J. Brūvelaitis, J. Lėbartas ir 71 įvairių organizacijų bei parapijų atstovas. Atstovai įgaliojo komitetą rūpintis, kad Antantė kuo greičiau pripažintų Klaipėdos krašto prijungimą prie Lietuvos, ir tą pačią dieną apie deklaracijos paskelbimą pranešė Lietuvos vyriausybei. Lietuvos seimas 1923 m. sausio 24 d. posėdyje įvertino ministro pirmininko E. Galvanausko diplomatinę veiklą ir patvirtino ankstesnę, 1921 m. lapkričio 11 d., rezoliuciją — de facto Klaipėdos prijungimą prie Lietuvos.

Sausio 15—20 d. sukilėlių štabas, Vyriausiasis Mažosios Lietuvos gelbėjimo komitetas, naujoji E. Simonaičio direktorija persikėlė į Klaipėdą. Sausio 16 d. Mažosios Lietuvos savanorių kariuomenė persitvarkė į Klaipėdos krašto kariuomenę. Direktorijos pirmininkas E. Simonaitis 1923 m. sausio 19 d. pasiuntė telegramą Ambasadorių konferencijos pirmininkui: Klaipėdos krašto gyventojai esą susirūpinę anglų ir prancūzų desantų buvimu Klaipėdoje ir pasirengę gintis, jei bus tų dalinių puolami, prašė atšaukti iš Klaipėdos Antantės karo laivus, prancūzų įgulą ir vyriausiąjį komisarą G. Petisnė. Lenkija suprato pralaimėjusi ir reikalavo Klaipėdoje atstatyti tvarką. Tuo metu Vokietija telkė savo karines pajėgas prie Nemuno, bijojo, kad Lietuvos kariuomenė nežygiuotų užimti Rytprūsių, t. y. Mažosios Lietuvos.

(Iš: Petronėlė Žostautaitė, Klaipėdos kraštas, Vilnius, 1992, p. 25-30)